

Adam Fałowski

JĘZYK UKRAIŃSKI

WIADOMOŚCI OGÓLNE

Język ukraiński (*українська мова*) należy do grupy języków wschodniosłowiańskich. Posiada status języka urzędowego Ukrainy, państwa o powierzchni 603 700 km² (drugie miejsce w Europie po Rosji). Posługuje się nim ponad 40 milionów ludzi, głównie na Ukrainie, gdzie na ogólną liczbę około 47 milionów obywateli (2005) 67% deklaruje, że mówi tym językiem na co dzień (pozostała część jest rosyjskojęzyczna). Sytuacja zmieniła się nieco na korzyść po ogłoszeniu przez Ukrainę niepodległości (24 sierpnia 1991 roku). Język ukraiński używany jest także przez Ukraińców w Rosji, na Białorusi, w Mołdawii, Kazachstanie, Polsce, Czechach, Słowacji, Węgrzech, Rumunii, Serbii, Chorwacji, w Kanadzie, USA, krajach Ameryki Południowej, Australii.

Jednakże trzeba zaznaczyć, że około 15–20% ludności Ukrainy nie mówi czysto po ukraińsku, lecz posługuje się tzw. *surżykiem*, czyli tworem (a raczej „potworem”) językowym, który powstał w ramach języka ukraińskiego pod wpływem języka rosyjskiego (gramatyka i wymowa pozostają ukraińskie, jednocześnie duża część słownictwa należy do języka rosyjskiego). Ten osobliwy kod językowy powstał wśród ludności wiejskiej w wyniku wymieszania ukraińskiego z rosyjskim i jest wykorzystywany przede wszystkim w północno-wschodnich obwodach Ukrainy (dniepropietrowski, poławski, sumski, czernihowski), ale przedostał się także do miast (słychać go nawet w Kijowie).

Nazwa terytorium, które zajmuje obecnie państwo Ukraina, nie zawsze była taka sama. Najdawniejszą jego nazwą był etnonim *Ruś* (pochodne: *Rusin*, *ruski*), początkowo dotyczący jedynie plemienia Polan wokół Kijowa, z czasem rozszerzony na całą wschodnią Słowiańszczyznę. W XIV wieku pojawiają się nazwy *Maloruś*, *Malorosja*, będące kalką greckiego *Mikra Rossia* (*Mała Ruś*) jako oznaczenie przez kancelarię patriarchy konstantynopolitańskiego ziem Metropolii Halickiej w odróżnieniu od Metropolii Kijowskiej – *Megale Rossia* (*Wielka Ruś*, *Wielkoruś*). Stopniowo nazwa *Mała Ruś* przyłgnęła do całej Ukrainy, a *Wielka Ruś* do Rosji i to na długo, bo aż do XIX wieku.

Nazwa *Ukraina* (*Ukrainiec*, *ukraiński*) początkowo oznaczała ‘pogranicze, ziemie pograniczne’, później, od czasów Kozaczyzny odnosiła się do terenu Kijowszczyzny i Braclawszczyzny (centralne ziemie Ukrainy), wreszcie nazywała ziemie Rzeczypospolitej zajęte przez Kozaków po obu stronach Dniepru. Z czasem rozszerzyła się na całe obecne terytorium etniczne Ukraińców. Oficjalnie uznano ją za nazwę państwa w latach 1917–1918, kiedy doszło do powstania Ukraińskiej Republiki Ludowej, a także Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej (1 listopada 1918 roku). Od tego czasu ma zasięg ogólnoświatowy. Na zachodzie Europy nazwa Ukraina funkcjonuje od XVII stulecia. Spopularyzował ją między innymi francuski inżynier wojskowy Guillaume de Beauplan, który w roku 1649 wydał książkę *Opis Ukrainy* przetłumaczoną na język łaciński, angielski, niemiecki, polski, rosyjski, oraz w XVIII wieku znany francuski pisarz i filozof Voltaire, pisząc *Historię Karola II*, której jednym z głównych bohaterów był hetman ukraiński Iwan Mazepa.

Ze słowotwórczego i etymologicznego punktu widzenia nazwa *Ukraina* zawiera w sobie pierwiastek *-kraj-* ‘coś ukrojonego, kawał; koniec’, stąd ‘ziemie pograniczne’, oraz sufiks *-ina*, bardzo produktywny w języku ukraińskim, służący do tworzenia rzeczowników o znaczeniu przestrzennym oraz toponimów.

HISTORIA JĘZYKA LITERACKIEGO

Geneza

Co do genezy języka ukraińskiego (podobnie jak pozostałych języków wschodniosłowiańskich) nie ma jednolitego stanowiska. Ścierają się tu ze sobą zasadniczo dwa poglądy. Według jednego z nich (m.in. Izmał Srezniewski, Aleksej Szachmatow, Leonid Bułachowski) ukraiński, białoruski i rosyjski powstały w wyniku rozpadu języka staroruskiego, czyli wspólnego języka Słowian wschodnich, istniejącego od momentu rozpadu prasłowiańszczyzny do mniej więcej XIII–XV wieku (najczęściej wymienia się tu wiek XIV). Inne stanowisko (m.in. Mychajło Hruszewski, Stepan Smal-Stocki, Jewhen Tymczenko) nie uznaje języka staroruskiego i wyprowadza języki wschodniosłowiańskie wprost z języka prasłowiańskiego. Szczególnie w ostatnim czasie koncepcja ta przybiera dość skrajne i szkodliwe formy, pozwalające doszukiwać się początków języka ukraińskiego nawet przed V–VI wiekiem n.e. Wyważone i obiektywne stanowisko zajmuje tu z pewnością George Shevelov, który choć nie jest zwolennikiem „koncepcji staroruskiej”, to jednak za datę ostatecznego ukształtowania się języka ukraińskiego przyjmuje wiek XVI.

W dyskusji na temat istnienia języka staroruskiego lub jego braku ważne znaczenie ma analiza dawnych cech fonetycznych wspólnych wszystkim językom wschodniosłowiańskim oraz najwcześniejszych różnic. Tylko tak można bowiem

stwierdzić, czy obszar wschodniosłowiański był po rozpadzie jedności prasłowiańskiej bardziej jednolity językowo niż Słowiańszczyzna zachodnia lub południowa. W zależności od rangi i hierarchii jednych i drugich (cechy systemowe i drugorzędne, innowacje i archaizmy) przybliżamy się do rozwiązania powyższego problemu. Za najważniejsze podobieństwa uznać należy bez wątpienia:

- tzw. I pełnogłos, czyli rozwój psł. połączeń *TǎrT, TǎlT, TěrT, TělT* w *ToroT, ToloT, TereT*, na przykład: ros. i ukr. *корова, голова, берег, молоко*, brus. *карова, галава, бераг, малако*;
- rozwój psł. połączeń *TǔrT, TǔlT, TǐrT, TǐlT* w *TorT, ToIT, TerT*, na przykład: ros. *горло, полный, верх, волк*, ukr. *горло, повний, верх, вовк*, brus. *горла, поўны, верх, воўк*;
- rozwój psł. połączeń **kt', *tj, *dj* w *č, ž*, na przykład: ros. *ночь, свеча, межа*, ukr. *ніч, свіча, свічка, межа*, brus. *ноч, свечка, мяжа*.

Wśród elementów różniących języki wschodniosłowiańskie z oczywistych względów ważniejsze są takie, które występowały już u schyłku epoki przedpiśmiennej i na początku epoki piśmiennej (np. kontynuacja psł. połączenia **dj* jako *dž*: ukr. dial. *sadža, pr'adža, medža*, stwardnienie dawnego *r'*: brus. *пака* 'rzeka', *зрыб* 'grzyb', *зрэх* 'grzech'), niż cechy, których dawne pochodzenie jest wątpliwe i niejednoznaczne (np. białoruskie i rosyjskie akanie, poświadczane w zabytkach dopiero od XIV wieku).

Jednakże ostateczne rozstrzygnięcie, czy ważniejsze były wspólne cechy wschodniosłowiańskie czy różnice, nie jest wcale sprawą oczywistą. Problem nie został bynajmniej rozstrzygnięty, chociaż coraz więcej badaczy skłonnych jest dziś twierdzić, iż terytorium wschodniosłowiańskie nie było bardziej jednolite niż obszar zachodniosłowiański.

Wspomniany już tutaj G. Shevelov, który badał dawne zjawiska dialektalne i ich zasięgi, wskazał na istnienie głębokich podziałów tego obszaru i wyodrębnił pięć zespołów dialektalnych wschodniej Słowiańszczyzny: nowogrodzko-twerski (1), muromsko-riazański (2), połocko-smoleński (3), kijowsko-poleski (4) oraz halicko-podolski (5). Dzisiejszy ukraiński obszar językowy powstał – jego zdaniem – z zespołów 4 i 5 (białoruski – z zespołów 3 i 4, a rosyjski – z 1 i 2).

Okres do XIV wieku

Początki piśmiennictwa i języka pisanego (literackiego) na Rusi ściśle wiążą się z faktem oficjalnego przyjęcia przez Włodzimierza Wielkiego chrześcijaństwa (988). Brak jest podstaw, aby twierdzić, że w okresie przedchrześcijańskim istniał na Rusi Kijowskiej rodzimy wschodniosłowiański (ruski) język pisany o charakterze literackim. Wraz z chrześcijaństwem pojawiły się na Rusi księgi cerkiewne pisane pismem cyrylickim o funkcji liturgicznej (mszał, ewangeliarz, psalterz, modlitewnik i in.). Księgi te pisane były w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, który niebawem zaczęto wykorzystywać także do tworzenia oryginalnych utwo-

rów o charakterze literackim. Najstarszym zachowanym zabytkiem tego typu jest krótki aprakos, czyli wybór lekcji ewangelijnych, znany jako *Ewangeliarz Ostromira* z roku 1056–1057. Inne rękopisy jedenasto- i dwunastowieczne to między innymi: *Kodeks Światosława* (1073), *Kodeks Światosława* (1076), *Ewangeliarz archangielski* (1092), *Mineje nowogrodzkie* (1095–1097), *Pateryk synajski* (XI wiek), *Ewangeliarz Mścisława* (około 1117), *Ewangeliarz Jerzego (jurjewski)* (około 1120), *Tatraewangelium halickie* (1144), *Ewangeliarz Dobryły* (1164), *Uspienski sbornik* (XII–XIII wiek). Język tego rodzaju dzieł, do którego coraz liczniej zaczęły przedostawać się elementy żywego języka wschodnich Słowian, nie może być w pełni utożsamiany z językiem najstarszych słowiańskich przekładów liturgicznych ksiąg greckich dokonanych przez Cyryla i Metodego. Jest on w literaturze sławistycznej nazywany językiem cerkiewnosłowiańskim redakcji ruskiej lub wschodniosłowiańskiej, albo też językiem ruskocerkiewnym, ewentualnie ruską cerkiewszczyzną.

Przeciwstawia się go językowi tekstów o charakterze nieliterackim, a więc różnego rodzaju dokumentów, gramot, korespondencji prywatnej (np. gramoty pisane na korze brzozej), aktów prawnych (np. pierwszy na Rusi kodeks praw – *Ruska prawda*), który tylko w niewielkim stopniu odbiega od żywego mówionego języka staroruskiego (taki termin można umownie przyjąć na określenie obszaru językowego Słowian wschodnich tego czasu). Najdawniejsze zabytki tego języka sięgają XI wieku (jeden pochodzi nawet z X wieku: *zopyxuŭa* lub *zopyuŭa* ‘gorczyca, ziarno gorczycy’?). Są to zwykle napisy cyryliczne składające się zaledwie z kilku wyrazów, wyryte na kamieniach (najbardziej znany to *Napis na kamieniu tmutorokańskim* z 1068 roku), przęślicach łupkowych, naczyniach glinianych, pieczęciach, ścianach soborów itp.

Oba języki początkowo bardzo do siebie podobne od XII stulecia zaczynają się coraz bardziej różnicować. Źródłem tych różnic stały się zjawiska zachodzące w żywym języku staroruskim, które w istotny sposób zmieniły jego strukturę gramatyczną. Niejednolity natomiast jest język bardzo ważnych dla kultury i piśmiennictwa wschodniosłowiańskiego zabytków zwanych *latopisami* (kroniki, a wśród nich najbardziej znana – *Powieść lat minionych z Latopisu Wawrzyńca*, 1377). Obok wielu elementów cerkiewnosłowiańskich zawiera on także немало cech ruskich (wschodniosłowiańskich). Istota tego języka jest wszakże przedmiotem sporu, gdyż badacze różnie interpretują problem jego podstawy (bazy, podłoża) – według jednych jest ona cerkiewnosłowiańska, według innych staroruska.

Zagadnienie genezy języka literackiego na Rusi od lat stanowi przedmiot ciekłego sporu, momentami niepozbawionego akcentów ideologicznych. Obecnie zdecydowana większość sławistów przychyliła się do stanowiska rosyjskiego filologa A. Szachmatowa, który za pierwszy literacki język na Rusi uznał język staro-cerkiewno-słowiański przeniesiony z południa na grunt wschodniosłowiański i tam zruszczony. Pogląd ten podzielają tej miary badacze co Boris Unbe- gaun, Anatolij Isaczenko, George Shevelov. Inne poglądy, na przykład Sergieja Obnorskiego o rodzimej wschodniosłowiańskiej podstawie języka literackiego

czy Wiktora Winogradowa o trzech wariantach języka pisanego na Rusi (wschodniosłowiański, cerkiewnosłowiański, „ludowo-literacki”) nie przyjęły się, głównie z powodów metodologicznych. Podobnie nie ma całkowitej zgodności co do stanowiska niektórych slawistów (Anatolij Isaczenko, Gerta Hüttl-Folter, Boris Uspieski), którzy propagowali tezę, iż język cerkiewnosłowiański i staroruski znajdowały się w sytuacji dyglosji, czyli że odczuwane były jako warianty jednego języka, ale zakresy ich funkcjonowania wzajemnie się wykluczały.

Okres od XIV do XVI wieku

Sytuacja językowa wschodnich Słowian ulega diametralnej przebudowie w wieku XIV, kiedy to ziemie zachodnioruskie zostały przyłączone do państwa litewskiego przez Giedymina i jego synów oraz do Polski przez Kazimierza Wielkiego. Fakt ten z pewnością przyczynił się do wyodrębnienia się na tych terenach narodowości białoruskiej i ukraińskiej, odizolowanych od Moskwy granicą państwową. To właśnie w zabytkach pochodzących z południowych obszarów Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rusi Halickiej będziemy doszukiwać się początków piśmiennictwa ukraińskiego, wyraźnie już odróżniającego się od piśmiennictwa innych obszarów wschodniosłowiańskich.

W wymienionym okresie piśmiennictwo, które można by już z powodzeniem określać mianem piśmiennictwa ukraińskiego, kontynuuje jeszcze przez jakiś czas tradycje kulturalne Rusi Kijowskiej. W dalszym ciągu funkcję języka literackiego pełni cerkiewszczyzna, jednakże ma ona już nieco inne oblicze, ponieważ znajdujemy w niej wiele lokalnych cech ruskich (ukraińskich). Takie zabytki, jak *Ewangeliarz z Kamionki Strumiłowej* z 1411 roku, *Apostoł (Dzieje Apostolskie)* z XV wieku i *Mineja* z 1489 roku zawierają już pewne, chociaż niezbyt liczne, typowe cechy fonetyczne i, jeszcze rzadsze, morfologiczne charakterystyczne dla języka ukraińskiego. Natomiast język gramot XIV i XV wieku, zabytków o charakterze kancelaryjnym i prywatno-prawnym, które ze względu na zawężony krąg ich odbiorców oraz ubogi schematyczny język trudno uznać za zabytki literackie jest już zupełnie inny niż język gramot staroruskich (XII–XIII wiek), gdyż zawiera mnóstwo cech reprezentujących potoczną, żywą, gwarowo zróżnicowaną mowę ukraińską wymienionego czasu. Na podstawie cech dialekalnych pojawiających się w wymienionych zabytkach można wyodrębnić wśród nich trzy grupy terytorialne: gramoty wołyńskie (północnoukraińskie), posiadające wspólne cechy z gramotami z obszarów białoruskich, halickie i mołdawskie. Nie należy jednak zapominać o tym, że konserwatywna, oparta na normach piśmiennictwa cerkiewnosłowiańskiego pisownia gramot nie pozwoliła zapewne na szersze ujawnienie się cech gwarowych języka poszczególnych pisarzy i kopistów.

Okres od XVI do XVII wieku

Bardzo ważnym okresem w rozwoju kultury, piśmiennictwa i języka ukraińskiego jest wiek XVI i XVII. Zdecydowały o tym niesłychanie ważne wydarzenia o charakterze politycznym, społecznym, religijnym i kulturalnym, takie jak reformacja, działalność pierwszych drukarni (Lwów, Ostróg, Kijów i in.) wydających księgi cyrylickie, unia brzeska z 1596 roku, która wywołała spór religijny między prawosławnymi a katolikami i przyczyniła się do powstania bogatej literatury polemicznej, rozwój szkolnictwa, a zwłaszcza działalność założonego w 1632 roku Kolegium Kijowsko-Mohylańskiego, najdawniejszej na Rusi szkoły wyższej, pierwsze gramatyki i słowniki anonimowych autorów (Wawrzyńca Zizanija – 1596, Melecjusza Smotryckiego – 1619 i Pamby Beryndy – 1627), czy wreszcie powstanie kozackie, pod przywództwem hetmana Bohdana Chmielnickiego, którego ostatecznym wynikiem było przyłączenie Ukrainy lewobrzeżnej do Rosji w wyniku rady perejaśławskiej (1654) i rozejmu andruszowskiego (1667).

Wzorując się na swoich najbliższych zachodnich sąsiadach (Niemcy, Czechy, Polska), przedstawiciele różnych odłamów reformacyjnych na Ukrainie podejmują próbę wprowadzenia do literatury języka ojczystego. Czynią to przez tłumaczenie Ewangelii i innych ksiąg religijnych z języka polskiego na „мовы простыю”. Jak wyznaje jeden z nich, tłumacz *Nowego Testamentu*, Walentyń Nehalewski z Wołynia, skłoniły go do tego namowy i napomnienia bogobojnych ludzi, którzy „nie potrafią czytać pisma polskiego, a języka cerkiewnosłowiańskiego, mimo iż nie mają kłopotów z czytaniem cyrylicy, nie są w stanie zrozumieć”. Nieznajomość wśród Rusinów alfabetu łacińskiego była zatem przeszkodą w korzystaniu z dostępnych powszechnie ksiąg biblijnych w języku polskim, natomiast nic nie mówi się o jakichkolwiek problemach w rozumieniu tekstów pisanych po polsku. Tak więc wprowadzenie do piśmiennictwa „prostej mowy” było swego rodzaju wyjściem z trudnej sytuacji i swoistym kompromisem. Z zachowanych rękopiśmiennych ksiąg tłumaczonych na „prostą mowę” najbardziej znane są *Ewangeliarz peresopnicki* (1556–1561), *Ewangeliarz żytomierski* (1571), *Apostoł krechowski* (lata sześćdziesiąte XVI wieku), a także wspomniany już *Nowy Testament* W. Nehalewskiego (1581).

Bliższe zapoznanie się z tekstami pisanymi „prostą mową” pozwala dostrzec duże jej podobieństwo do języka polskiego tego czasu. Szczególnie jest ono widoczne w składni i leksyce (fonetyka i fleksja są zasadniczo ruskie). Toteż można by odnieść wrażenie, że mamy tu właściwie do czynienia z literacką polszczyzną odzianą w cyrylickie szaty graficzne. Sprawa jest jednak o wiele bardziej złożona. Poglądy dotyczące natury „prostej mowy” sprowadzają się głównie do dwóch stanowisk: jedni uważają, że jest to twór sztuczny, oderwany zupełnie od żywego podłoża językowego, swoista mieszanina elementów ruskich, polskich i cerkiewnosłowiańskich (Jewfimij Karski, Aleksej Sobolewski, Tadeusz Lehr-Spławiński, Leonid Bułachowski), drudzy widzą w nim odzwierciedlenie ży-

wego języka ludowego (Iwan Franko, Iwan Ohijenko, Pawło Pluszcz, Anatolij Moskałenko). Krakowski slawista Wiesław Witkowski, który ukraińskiej „prostej mowie” XVII wieku poświęcił obszerne studium monograficzne, doszedł do przekonania, że rozwinęła się ona z żywego mówionego języka kulturalniejszych warstw społeczeństwa ukraińskiego (drobna szlachta, mieszczaństwo) i mimo iż właśnie wymienione warstwy były zasadniczymi jej użytkownikami, to przecież istnieją dowody na to, że mogła ona służyć jako środek komunikacji wszystkich właściwie grup ówczesnego społeczeństwa ruskiego.

W ostatnim czasie „prosta mowa” stała się obiektem badań austriackiego slawisty Michaela Mosera. Jego wnikliwe studia przynoszą nowe, świeże spojrzenie na charakter tego języka, które warto propagować. Poglądy M. Mosera można ująć w kilka najistotniejszych punktów:

- „prosta mowa” jest literacko opracowanym ponadregionalnym wariantem języka białoruskiego i ukraińskiego, który powstał na podłożu wspólnego „ruskiego” (*руська мова*) języka kancelaryjnego;
- powstała ona w opozycji do języka cerkiewnosłowiańskiego (niezrozumiałego) i polskiego (trudności z czytaniem po polsku);
- terminy „literacki język starobiałoruski” i „staroukraiński” dla „prostej mowy” są do przyjęcia, chociaż należy pamiętać o tym, że jest to raczej wspólny białorusko-ukraiński język literacki zwany językiem ruskim (*руський язык, руська мова*);
- nazwa „prosta mowa” jest kalką niemieckiego wyrażenia „die gemeine (deutsche) Sprache” używanego w okresie reformacji;
- ukraińsko-białoruska „prosta mowa” stosunkowo szybko staje się polifunkcyjnym językiem literackim; pisano w tym języku teksty z zakresu teologii użytkowej (kazania, katechizmy), literaturę hagiograficzną, polemiczną, poezję, kroniki;
- „prosta mowa” nie była językiem ludowym, ale czymś w rodzaju ideału językowego szlachty ruskiej;
- istnieją dowody na to, że „prosta mowa” spełniała funkcję języka mówionego;
- „prosta mowa” nigdy nie była przedmiotem rzeczywistej kodyfikacji; jej normatywność opiera się nie na kodyfikacji, a na uzusie.

Jest sprawą oczywistą i niepodlegającą kwestii, że „prosta mowa” rozwinęła się na obszarach, na których Rusini (Ukraińcy, Białorusini) stykali się z ludnością polską (przede wszystkim zachodni Wołyń, Ruś Czerwona). Na Ukrainę naddnieprzańską zaczęła ona przenikać dopiero w drugiej połowie XVII wieku.

Apogeum rozkwitu piśmiennictwa w „prostej mowie” na Ukrainie przypada na wiek XVII. Powstają w tym języku liczne oryginalne utwory o wartości literackiej (homiletyczne, hagiograficzne, polemiczne, proza powieściowa, poezja), ale także o charakterze półliterackim czy wręcz pozaliterackim (kroniki, pamiętniki, gramoty, księgi sądowe, korespondencja prywatna). Znana jest bogata lista pisarzy tworzących „prostą mowę”: Joannicjusz Galatowski (?–1688), Zacha-

riasz Kopysteński (?–1627), Damian Naliwajko (?–1627), Antoni Radziwiłowski (?–1688), Kasjan Sakowicz (1578–1647), Cyryl Trankwilion Stawrowiecki (?–1646), Taras Zemko (?–1632) i inni. „Prosta mowa” od drugiej połowy XVII wieku zamiera. W XVIII wieku kultuwują ją tylko klasztory unickie.

Wiek XVIII prezentuje się pod względem językowym bardzo niejednolicie. Prawie wszystkie utwory o randze literackiej pisane są ruską cerkiewszczyzną redakcji rosyjskiej. A jak dowodzi W. Witkowski, język dzieł największego ukraińskiego myśliciela i pisarza tego czasu Hryhoriya Skoworody (1722–1794) to w zasadzie już język rosyjski z nielicznymi tylko elementami ukraińskimi i ruskocerkiewnymi.

Okres od końca XVIII do końca XIX wieku

Początki nowożytnego ukraińskiego języka literackiego przypadają na koniec XVIII i początek XIX wieku. Najczęściej przywoływaną datą jest tutaj rok 1798, kiedy to ukazała się drukiem w Petersburgu trawestacja *Eneidy* Wergiliusza pióra Iwana Kotlarewskiego (1769–1838). Autor wykorzystał w swoim utworze żywy język ludowy okolic Połtawy, wzbogacając go o elementy języka rosyjskiego. Tym samym zerwał on z językiem okresu poprzedniego („prosta mowa”), co oznaczało przerwanie ciągłości tradycji literackiej. Jednakże autorowi *Eneidy* nie udało się jeszcze stworzyć pełnej doskonałej syntezy języka literackiego, polegającej na umiejętnym i harmonijnym połączeniu elementów języka żywego (gwarowego), języka folkloru i języka tekstów pisanych.

Dzieło I. Kotlarewskiego znalazło licznych mniej lub bardziej godnych kontynuatorów, ukraińskich poetów i prozaików, jak: Petro Hułak-Artemowski (1790–1865), Hryhorij Kwitka-Osnowjanenko (1778–1843), Łewko Borowykowski (1806–1889), Jewhen Hrebinka (1812–1848). Chociaż nie byli oni w stanie dokonać czegoś więcej ponad dość wierne próby kopiowania rodzimego dialektu języka ukraińskiego, nie potrafili dokonać unifikacji słownictwa ani też stworzyć powszechnie akceptowanych norm fonetycznych i gramatycznych języka pisanego, to jednak trudno odmówić im w zupełności, zwłaszcza prozaikom, zasług w procesie kształtowania nowego języka literackiego na Ukrainie. Ostatecznie udało się dokonać tego ważnego dzieła genialnemu poecie Wielkiemu Kobzarowi Tarasowi Szewczence. Wykorzystując żywy język ludowy (dialekt kijowsko-połtawski) i język ustnej twórczości ludowej, zwłaszcza zaś pieśni, a także elementy języka cerkiewnosłowiańskiego i rosyjskiego, stworzył nowy ponadgwarowy wzorzec językowy, który dzięki poetyckiemu geniuszowi jego twórcy i ogromnemu autorytetowi w społeczeństwie zdolny był stać się wzorcem ogólnonarodowym.

Na ziemiach ukraińskich wchodzących w skład monarchii austro-węgierskiej także pojawiały się próby wprowadzenia do piśmiennictwa żywego języka ludowego. Najlepszym przykładem na tym polu jest działalność tzw. Ruskiej Trójcy,

czyli trzech działaczy ukraińskiego odrodzenia narodowego i kulturalnego w Galicji: Markijana Szaszkewycza (1811–1843), Jakiwa Hołowackiego (1814–1888), Iwana Wahyłewycza (1811–1866) i wydany przez nich zbiór utworów wierszem i prozą zatytułowany *Rusalka Dnistrowaja* (Budapeszt 1837). Wydarzenie to jednak nie spowodowało natychmiastowych i przełomowych zmian w piśmienictwie zachodnioukraińskim pierwszej połowy XIX wieku. Sytuacja językowa ówczesnej Galicji była bowiem bardzo zagmatwana. Poglądów tzw. narodowców dążących do szybkiego i pełnego ujednolicenia języka literackiego poprzez zespolenie jego cech wschodnich i zachodnich (w praktyce posługiwali się wszakże językiem pisanym o wyraźnych cechach gwar zachodnioukraińskich) nie podzielali tzw. moskalofile reprezentujący konserwatywny odłam społeczeństwa ukraińskiego i wykorzystujący w funkcji języka pisanego tzw. jazyczje, czyli cerkiewszczyznę z elementami języka rosyjskiego i ukraińskiego, język sztuczny i niezrozumiały, obliczony na zbliżenie z rosyjskim. Nie podzielali ich także tzw. ruteńcy, którzy z kolei stawiali sobie za cel utworzenie języka literackiego na bazie wyłącznie zachodnioukraińskich gwar lokalnych bez jakiegokolwiek udziału w nim elementów języka ukraińskiego wschodniej Ukrainy.

Największe wszakże zasługi w tworzeniu i doskonaleniu języka literackiego na tym obszarze Ukrainy miał bez wątpienia myśliciel, pisarz, uczony i działacz społeczny Iwan Franko (1856–1916). Stał on niezmiennie na stanowisku, iż naród ukraiński powinien mieć jeden język literacki, oparty na gwarach centralnego Naddnieprza, czyli język utworów takich pisarzy, jak Iwan Kotlarewski (1769–1838), Taras Szewczenko (1814–1861), Marko Wowczok (1833–1907), Iwan Neczuj-Łewycki (1838–1918), który „obsługiwałby” wszystkie sfery ludzkiej działalności. Jego wysiłki zmierzały w tym kierunku, aby maksymalnie zbliżyć zachodni (galicyjski) wariant ukraińskiego języka literackiego do wschodniego (naddnieprzańskiego) wzorca.

Dopiero w ostatnim czasie pojawiły się w językoznawstwie ukrainistycznym prace (Ludmyła Tkacz), które zwracają uwagę na znaczenie Bukowiny i Podola w rozwoju ukraińskiego języka literackiego, szczególnie jego wariantu zachodniego, a także pokazujące doniosłą i niezaprzeczalną rolę warstw wykształconych ludności wymienionych ziem ukraińskich w tym ważnym procesie narodowo- i językowieotwórczym.

Standaryzacja

W procesie standaryzacji nowożytnego ukraińskiego języka literackiego można wyróżnić kilka etapów:

1. Etap wyboru normy przypadający na okres od końca XVIII do lat czterdziestych XIX wieku, kiedy to stworzone zostały podwaliny nowego języka literackiego i dokonano wyboru jego bazy dialektalnej.

2. Etap normalizacji i kodyfikacji przez tworzenie opisów gramatycznych języka ukraińskiego, układanie słowników normatywnych i opracowywanie zasad pisowni – od drugiej połowy XIX do początku XX wieku.
3. Etap wprowadzania norm skodyfikowanych do praktyki językowej w granicach ZSRR, przede wszystkim przez wsparcie ze strony instytucji państwowych (tzw. polityka „ukrainizacji” mająca na celu jak najszersze wykorzystanie języka ukraińskiego we wszystkich sferach życia społecznego, wszakże znacznie ograniczona w okresie stalinowskim) – od lat dwudziestych XX wieku do II wojny światowej.
4. Etap osiągnięcia wysokiego stopnia normalizacji i kodyfikacji wyrażający się ustaleniem ostatecznych norm pisowni i wymowy, norm gramatycznych i leksykalnych oraz rozwojem specjalistycznej terminologii i rozszerzeniem dyferencjacji stylistycznej języka ukraińskiego z jednoczesnym ograniczaniem funkcjonowania tegoż na korzyść języka rosyjskiego w wielu ważnych sferach, takich jak administracja, sądownictwo, szkolnictwo wyższe, nauka i in. – od końca II wojny światowej do 1989 roku.
5. Etap ponownego poszerzenia sfer użycia języka ukraińskiego w warunkach funkcjonowania jako języka państwowego (urzędowego) oraz weryfikacji i rewizji norm językowych – po roku 1989.

Od drugiej połowy XIX do początku XX wieku

Proces kodyfikacji nowożytnego literackiego języka ukraińskiego poprzez systematyzację zjawisk językowych w gramatykach i słownikach został zainicjowany niedługo po pojawieniu się trawestacji *Eneidy* I. Kotlarewskiego. Już bowiem w 1818 roku ukazała się drukiem w Sankt Petersburgu *Grammatika małorossijskago narieczija* Ołeksija Pawłowskiego, zawierająca ścisły wykład najważniejszych cech fonetycznych i morfologicznych żywego języka ukraińskiego w porównaniu z rosyjskim. Do gramatyki autor dołączył *Kratkij małorossijskij słowar* liczący 1131 haseł oraz próbki tekstów języka potocznego i ustnej twórczości ludowej. To, niestety, jedyna gramatyka, jaka pojawiła się w ciągu całego XIX wieku na Ukrainie wschodniej i w Rosji, a powodem takiej sytuacji były kilkakrotne oficjalne zakazy władzy carskiej drukowania książek ukraińskich i przywożenia ich z zagranicy do Rosji (np. *Cyrkularz* Piotra Wałujewa, 1863, *Akt emski*, 1876).

Znacznie lepiej sytuacja przedstawiała się na ziemiach zachodnioukraińskich znajdujących się pod panowaniem Cesarstwa Austriackiego. Tu wraz z rozwojem szkolnictwa, poczynając od drugiej ćwierci XIX stulecia, gramatyki języka zwanego wówczas ruskim lub małoruskim ukazywały się jedna po drugiej. W ciągu sześćdziesięciu kilku lat (od 1834 do 1900 roku) wyszło ich kilkanaście. Ich autorami byli między innymi: Josyf Łewycki (1834), Iwan Wahylewycz (1845), Josyf Łożyński (1846), Jakiw Hołowacki (1849), Mychajło Osadca (1862), Py-

łyp Diaczan (1865), Omelan Partycki (1871), Omelan Ohonowski (1889), Stepan Smal-Stocki i Teodor Gartner (1893).

Dopiero po wydarzeniach rewolucji 1905 roku pojawiło się kilka szkolnych gramatyk na Ukrainie wschodniej (Hryhorij Szerstiuk, Jewhen Tymczenko, Iwan Neczuj-Łewycki, Ahatanheł Krymski). Były one wszakże wykorzystywane tylko w nauczaniu domowym i jako samouczki, ponieważ w Imperium Rosyjskim szkoły ukraińskie nie funkcjonowały.

Nieco inaczej układa się geografia pierwszych prac leksykograficznych. Tu istniała względna równowaga między wschodem a zachodem. Tylko w pierwszej połowie XIX wieku ukazało się ich kilkanaście: słownik ukraińsko-rosyjski dodany do *Eneidy* I. Kotlarewskiego (Sankt Petersburg, 1798, 1808, 1809), ukraińsko-rosyjski słownik dodany do gramatyki Ołeksija Pawłowskiego (Sankt Petersburg, 1818), ukraińsko-rosyjski słownik Iwana Wojcechowycza (Moskwa, 1823), słowniczeki dodane do zbiorów pieśni ukraińskich Mykoły Certelewa (1819), Mychajły Maksymowycza (1823), Amwrosija Mełłynskiego (1839), Paulego Żegoty (1839–1840), słowniki Pawły Biłeckiego-Nosenki, Łewki Borowykowskiego, Josyfa Skomorowskiego, Fedora Szymkewycza, Teodora Wytwyckiego i in. Niestety, większość z nich pozostała w rękopisie. Znacznie więcej pojawiło się ich w drugiej połowie tegoż stulecia, a ukoronowaniem prac słownikarskich stał się bez wątpienia czterotomowy *Slovar' ukrajins'koji mowy* Borysa Hrinchenki, (Kijów, 1907–1909).

Przez całe XIX stulecie trwała ożywiona dyskusja na temat zasad pisowni nowożytnego języka ukraińskiego. Oparta na tradycji cyrylickiej staroruszczyzny ukraińska pisownia przechodziła różne transformacje i ewolucje, ciężąc już to w stronę zasady fonetycznej, już to historyczno-etymologicznej. Od początku wieku XIX na plan pierwszy wychodzi zasada fonetyczna (fonematyczna) zastosowana w gramatyce O. Pawłowskiego (1818), a następnie podtrzymana przez pisarzy charkowskich (Petro Hułak-Artemowski, Hryhorij Kwitka-Osnowjanenko, Jewhen Hrebinka). Obowiązywała zasada „pisz jak mówisz”, z konsekwentnym wszakże przestrzeganiem zasad wymowy liter rosyjskich. Pisownia, która nosiła miano „słobożańskiej”, wyszła z użycia w drugiej połowie XIX wieku. W połowie XIX stulecia za zasadą fonetyczną opowiadali się między innymi: Amwrosij Mełłynski (1814–1870), Kałenyk Szejkowski (1835–1903), Pantelejmon Kulisz (1819–1897) – (*kulisziwka*).

Na Ukrainie Zachodniej (wschodnia Galicja, Bukowina, Zakarpacie) w pierwszej połowie XIX wieku zasadniczo panowała zasada historyczno-etymologiczna, ciągle jednak naruszana. Pierwszą próbę pisania według zasady „pisz jak słyszysz, a czytaj jak widzisz” podjęli przedstawiciele „Ruskiej Trójcy” w swojej *Rusalcie Dnistrowej* (1837), jednak wskutek konfiskaty almanachu przez rząd Austro-Węgier ortografia ta nie miała szans na upowszechnienie. W latach sześćdziesiątych–osiemdziesiątych XIX wieku Ukraina zachodnia posługiwała się dwoma systemami pisowni: historyczno-etymologicznym M. Maksymowicza (moskalofile) i fonetycznym P. Kulisza (narodowcy). Między zwolennikami jed-

nego i drugiego systemu toczyła się ostra walka, zakończona ostatecznie triumfem zwolenników tego ostatniego. Pod koniec lat siedemdziesiątych w Galicji do *kulisziwki* dołączyła jeszcze fonetyczna pisownia Mychajły Drahomanowa (1841–1895) (*drahomaniwka*), a w 1886 roku duże znaczenie zyskała propozycja Jewhena Żelechowskiego (1844–1885) (*żelechiwka*), wprowadzona do szkół i uznawana za jedyną oficjalną pisownię ukraińską do roku 1922.

Okres od lat dwudziestych XX wieku do II wojny światowej

Nowożytny ukraiński język literacki rozwijał się w niesprzyjających warunkach ciągłych zakazów i ograniczeń zarówno ze strony władz Imperium Rosyjskiego, jak też Austro-Węgierskiego, tak więc w ciągu XIX wieku jego ewolucja ograniczała się zasadniczo do jednego stylu – stylu artystycznego. Inne style (naukowy, publicystyczny, kancelaryjny) zaczęły kształtować się dopiero w drugiej połowie stulecia, a i to na Ukrainie Naddnieprzańskiej proces ten został zahamowany przez *Akt emski* (1873) aż do 1906 roku.

Intensyfikacja rozwoju nastąpiła w latach dwudziestych XX wieku w rezultacie tzw. ukrainizacji, czyli rozszerzenia funkcji społecznych języka ukraińskiego, wprowadzono go bowiem do oficjalnego użycia w instytucjach i organizacjach państwowych, politycznych, społecznych i kulturalno-oświatowych na terenie USRR i w innych republikach radzieckich, gdzie Ukraińcy żyli w zwartych grupach. Kwestie te regulowały stosowne dekrety i rezolucje. Odnowiono prasę ukraińską, drukowano książki w tym języku, utworzono Ukraińską Akademię Nauk, zwiększono liczbę szkół z ukraińskim językiem nauczania, prowadzono kursy języka ukraińskiego dla pracowników administracji partyjnej i państwowej. Niestety, na początku lat trzydziestych ukrainizacja została wyraźnie zahamowana, a jej zdobycze skutecznie likwidowano. Mimo stosunkowo krótkiego czasu działania proces ukrainizacji miał jednak zauważalny wpływ na zmianę roli społecznej i funkcji języka ukraińskiego. W tym czasie w języku literackim doszło do zakończenia kształtowania się wszystkich stylów funkcjonalnych, właściwych wysokorozwiniętym językom literackim. Powstało dużo słowników terminologicznych z najróżniejszych dziedzin wiedzy, ukształtowała się terminologia naukowa, techniczna, społeczno-polityczna.

Okres od końca II wojny światowej do 1989 roku

Po połączeniu Ukrainy Wschodniej i Zachodniej w jednym organizmie państwowym (USRR) doszło do upowszechnienia norm językowych języka literackiego na całym etnicznym terytorium ukraińskim. W następnych latach kontynuowano na dużą skalę pracę nad normalizacją fonetyczną, ortograficzną, ortoepiczną, gramatyczną i leksykalną ukraińskiego języka literackiego. Ogromnym sukcesem

było wydanie *Slovnyka ukrajins'koji mowy* w 11 tomach (Kijów, 1970–1980) oraz licznych słowników poprawnościowych i dwujęzycznych, a także stworzenie akademickich opisów struktury gramatycznej i historii języka ukraińskiego. Duże zasługi na tym polu miał zwłaszcza Instytut Językoznawstwa im. O.O. Potebni AN USRR. Jednakże wzrost zainteresowania językiem ukraińskim jako obiektem studiów naukowych nie szedł bynajmniej w parze ze zwiększeniem zakresu jego praktycznego zastosowania. Polityka językowa państwa radzieckiego miała w tym czasie dwa wymiary: oficjalny (propagandowy) i nieoficjalny (realny), obliczony na maksymalne zmniejszenie funkcji społecznych języka ukraińskiego i preferowanie języka rosyjskiego.

W okresie radzieckim obserwujemy wiele negatywnych zjawisk w rozwoju języka ukraińskiego, zapoczątkowanych jeszcze w latach trzydziestych wskutek zmiany polityki narodowościowej, kiedy to nastąpiło utrwalenie represyjnego reżimu totalitarnego i politykę językową ukrainizacji zastąpiła polityka rusyfikacji. Doprowadziło to do świadomej ingerencji w wewnętrzne samoistne procesy rozwoju ukraińskiego języka literackiego, mające na celu maksymalne zbliżenie go do języka rosyjskiego. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w nowej pisowni z roku 1946, do której wprowadzono wiele zmian, w odejściu od terminologii z lat dwudziestych i zaproponowaniu nowej, wzorowanej i kalkowanej w dużym stopniu z rosyjskiej. Język prasy i innych mediów uległ ideologizacji i unifikacji, co doprowadziło do jego znacznego zubożenia i sztampowości. Znacznie spadła liczba książek i czasopism wydawanych w języku ukraińskim. Wyraźnie nastąpiło też zmniejszenie bazy społecznej języka ukraińskiego, język rosyjski zapanował zwłaszcza w obwodach centralnych i wschodnich w wyniku wzrostu liczby ludności miejskiej na tych terenach.

Okres po 1989 roku

Obecną sytuację językową na Ukrainie cechuje:

- niejednorodność językowo-kulturowa, czyli istnienie trzech podstawowych regionów: zachodniego, wschodnio-południowego i centralnego, uwarunkowanych trzema kryteriami etnojęzycznymi: etniczny skład ludności, język ojczysty, język praktycznie używany;
- szeroki zakres funkcjonowania języka rosyjskiego w różnych sferach życia społecznego i wynikający z tego podział ludności na ukraińsko- i rosyjskojęzyczną;
- niezwykle waga problemu językowego w życiu politycznym i etniczno-kulturalnym kraju;
- polityka językowa młodego państwa po odzyskaniu niepodległości w 1989 roku.

Na tle ogólnoukraińskim wyróżnia się zdecydowanie region zachodni (historyczny region Galicji, Bukowina, Wołyń i Zakarpacie), który odznacza się

dominacją ukraińskiej etniczności i języka oraz wysokim stopniem samoświadomości narodowej. Wschód i Południe (województwo charkowskie, ługańskie, donieckie, dniepropietrowskie, zaporoskie, mikołajowskie, chersońskie, odeskie i Krym) cechuje jedynie niewielka przewaga etnicznej podstawy ukraińskiej oraz wysoki stopień zrusyfikowania ludności ukraińskiej (język ukraiński funkcjonuje na dobrą sprawę tylko na wsi). Deukrainizacji ludności tego regionu sprzyjała obecność dużej liczby Rosjan oraz gwałtowne procesy urbanizacyjne (w miastach żyje tu ponad 70% ludności, w Donbasie – prawie 90%). W regionie centralnym (województwo kijowskie, żytomierskie, czerkaskie, winnickie, chmielnickie, kirowogradzkie, poławskie, czernichowskie, sumskie) Ukraińcy stanowią bez mała 90% ludności i chociaż w miastach wojewódzkich przeważa język rosyjski, to jednak orientacja państwowo-polityczna jest zasadniczo proukraińska. Specyficzna jest natomiast sytuacja stolicy, w której współistnieją dwie różne tendencje: rosyjskojęzyczność i potencjalne warunki do szerokiego funkcjonowania ukraińskiego języka literackiego.

Panująca aktualnie na Ukrainie dwujęzyczność ukraińsko-rosyjska w znacznym stopniu ma charakter asymetryczny, nie pokrywa się bowiem z podziałem etnicznym. Można wyróżnić obszary z przewagą języka ukraińskiego (Galicja, Bukowina, Wołyń) lub rosyjskiego (Donbas, Krym), a także obszary dwujęzyczne, wszakże z zachowaniem ukraińskiego na wsi (Wschód i Południe oraz Centrum). Pewne zmiany na korzyść języka ukraińskiego obserwujemy od początku lat dziewięćdziesiątych w miastach regionu centralnego.

W warunkach funkcjonowania nowego państwa powoli i nie bez oporów rozszerza się zakres funkcji społecznych języka ukraińskiego (sfery: ekonomiczno-biznesowa, naukowa, prawno-administracyjna, wojskowa, sportowa). Zróżnicowanie co do zakresu użycia języka rosyjskiego i ukraińskiego widoczne jest w codziennej działalności administracyjnej centralnych i terytorialnych organów władzy państwowej, a także wyraża się ono przewagą języka rosyjskiego w sferach działalności niepaństwowej. Gdy chodzi o oświatę i wychowanie, to najlepszą pozycję język ukraiński zyskał w placówkach wychowania przedszkolnego. W szkolnictwie średnim i wyższym sytuacja nie jest zadowalająca. Mimo iż w szkolnictwie wyższym dokonano oficjalnie przejścia na język ukraiński, to w praktyce wygląda to różnie i zależy od regionu. Od początku lat dziewięćdziesiątych zwiększyła się liczba tytułów prasy ukraińskiej, chociaż jednocześnie notujemy spadek nakładu ukraińskojęzycznych gazet i czasopism. Niezadowalająca jest także liczba książek wydawanych w języku ukraińskim. W sferze religijnej dominuje język cerkiewnosłowiański redakcji rosyjskiej oraz rosyjski. W sferze informacji i kultury oba języki rywalizują ze sobą.

Najbardziej wyrazistym przejawem ukraińsko-rosyjskiej interferencji międzyjęzykowej stał się *surżyk*, czyli osobliwy twór językowy, mieszanina ukraińskiego i rosyjskiego, który dotąd postrzegany jako zjawisko o charakterze kulturalno-językowym zaczyna wypełniać funkcje języka potocznego (*розмовна мова*), podstawowego zasobu komunikowania się większej części ukraińskojęzycznych

obywateli, kompensując w ten sposób brak czysto ukraińskich substandardowych odmian języka ogólnonarodowego (język potoczny, slang).

Uchwalone w latach 1989 i 1991 ustawy, gwarantujące rozszerzenie zakresu funkcjonowania języka ukraińskiego jako państwowego, nie są niestety realizowane. Nie jest także prowadzona właściwa polityka językowa, mimo iż Konstytucja Ukrainy z 1996 roku (art. 10) nadaje językowi ukraińskiemu status jedyne­go języka państwowego. Postanowienia aktów normatywnych, na przykład konieczność biegłego posługiwania się w mowie i piśmie językiem ukraińskim jako warunek objęcia stanowiska w aparacie państwowym czy nadania obywatelstwa, nie są przestrzegane. Wprawdzie kolejni prezydenci i premierzy Ukrainy uczyli się naprędce i przemawiali do narodu lepiej lub gorzej po ukraińsku, jednak na porządku dziennym w ukraińskim parlamencie są wystąpienia posłów po rosyjsku, co z pewnością nie stanowi dobrego przykładu do naśladowania dla przeciętnego obywatela.

Aktualnie prowadzona na Ukrainie rewizja i weryfikacja (prowadząca niekiedy do propozycji zmian) norm kodyfikacyjnych języka ukraińskiego charakteryzuje się dwoma ujęciami: „romantycznym” (etnograficznym) i „europejskim”. W obu ujęciach mamy do czynienia z realizacją mechanizmu wariantowości stylistycznej, jednakże w pierwszym przypadku wybór odbywa się głównie według cechy *literackie/potoczne*, w drugim – chodzi o specyfikację regionalną *wschodnio-/zachodnioukraińskie*. Ujęcie „romantyczne” widoczne jest najwyraźniej w kwestiach terminologicznych oraz w praktyce redagowania współczesnych tekstów ukraińskich, natomiast orientacja „europejska” – w traktowaniu zapożyczeń, a zwłaszcza w purystycznym dystansowaniu się od języka rosyjskiego i polskiego, co znajduje szczególny wyraz w pisowni wyrazów zapożyczonych, bowiem rozbieżności w pisowni zapożyczeń (warianty wschodnio- i zachodnioukraińskie) są wynikiem wpływu właśnie tych dwóch języków, za których pośrednictwem obce wyrazy trafiały do języka ukraińskiego. Opowiedzenie się za jednym z dwóch wariantów graficznych wyrazów obcych jest równoznaczne z przyjęciem określonej postawy narodowo-kulturowej.

Rozbieżności ortograficzne (także leksykalne) stanowią przedmiot burzliwych sporów i dyskusji. Daje się zauważyć fakt, iż Akademia Nauk Ukrainy nie jest już jedynym autorytetem w kwestiach kodyfikacyjnych. Tak więc na przykład dwa projekty ortograficzne, które powstały w Akademii Nauk (1990 i 1992) nie zostały zaakceptowane. Pojawiają się propozycje ze strony innych instytucji, organizacji, a nawet pojedynczych osób. Dużą rolę odgrywa przy tym ukraińska diaspora, która w sposób niekiedy dość agresywny chce narzucić normy ortograficzne i leksykalne, różniące się od literackiego standardu na Ukrainie. Należy zauważyć, że niektóre osobliwości praktyki językowej diaspory zachodniej zaczęły już funkcjonować na Ukrainie.

Mimo iż idea wspólnej polityki językowej jest ciągle żywa, to jednak obserwujemy w tym względzie stan swoistej anarchii, która w sposób oczywisty nie sprzyja poszerzaniu zakresu funkcjonowania języka ukraińskiego. Niezależnie od

tych negatywnych procesów można stwierdzić, że ranga i znaczenie języka ukraińskiego w świecie w ciągu ostatnich lat znacznie wzrosły.

WYBRANE CECHY CHARAKTERYSTYCZNE JĘZYKA UKRAIŃSKIEGO

Oprócz kilku starych fonetycznych innowacji wschodniosłowiańskich, sięgających najczęściej końcowego okresu doby prasłowiańskiej, jak na przykład akcent wyrazowy dynamiczny, silny, swobodny i ruchomy, pełnogłosowe połączenia *ToroT*, *TereT*, *ToloT*, połączenia *TorT*, *TerT*, *ToIT* jako odpowiedniki prasłowiańskich sonantów, przejście nagłosowego *je-* w *o-*, rozwój psł. połączeń **kt'*, **tj*, **dj* w *č*, *ž*, a także sporej liczby wyrazów o zasięgu ograniczonym do Słowiańszczyzny wschodniej język ukraiński charakteryzują cechy innowacyjne (rzadziej: archaizmy), odróżniające go od innych języków słowiańskich (wschodniosłowiańskich).

Wybrane cechy charakterystyczne języka ukraińskiego

Cechy fonetyczne:

- brak akania, na przykład ukr. *голова* [hołová], *хороший*, *чоловік*, *молоко*, por. ros. *голова* [gɔlavá], *хороший*, *человек*, *молоко*, brus. *галава* [hɔlavá], *харошы*, *чалавек*, *малако*;
- przegłos *e > o* niezależnie od akcentu tylko po spółgłoskach szumiących przed twardą (stan dawny), por. ukr. *жонатий*, *шостий*, *бджола*, *щока*, *чотири*, ros. *женатый*, *шестой*, *пчела*, *щека*, *четыре*, brus. *жанаты*, *шосты*, *пчала*, *шчака*, *чатыры*; w XIV–XVI wieku w gwarach rosyjskich i białoruskich nastąpił przegłos *e > o* w pozycji pod akcentem przed spółgłoską twardą i w wygłosie; zmiana ta nie objęła wszakże gwar ukraińskich, por. ros. *весёлый*, *твёрдый*, *зелёный*, *ещё*, brus. *вясёлы*, *цвёрды*, *зялёны*, ale ukr. *веселий*, *твердий*, *зелений*, *це*;
- ikawizm:
 - rozwój *ě > i*, por. ukr. *хліб*, *ліс*, *тіло*, *віра*, *місто*, *сліний*, ale ros. *хлеб*, *лес*, *тело*, *вера*, *тесто*, *слепой*, brus. *хлеб*, *лес*, *цела*, *вера*, *цеста*, *сляпы*;
 - rozwój *o, e > i* w tzw. sylabach nowo zamkniętych przez stadium wydłużenia zastępczego w wyniku zaniku jeru słabego w następnej sylabie, na przykład strus. *конь > кон' > кінь*, ale *коня*, *віз – воза*, *ніс – носа*, *ніч – ночі*, *шість – шести*, *піч – печі*, natomiast ros. *конь*, *воз*, *нос*, *ночь*, *печь*, brus. *конь*, *воз*, *нос*, *ноч*, *шесць*, *печ*;

- stwardnienie spółgłosek przed dawnymi samogłoskami *e* i *i*, por. ukr. *носити* [nosýty], *ходити*, *нести* [nestý], *тебе*, *день*, ale ros. *носитъ* [nas'ít''], *ходитьъ*, *нести* [n'es't'í], *тебе*, *день*, brus. *насіць* [nas'íc'], *хадзіць*, *несці* [n'és'c'í], *цябе*, *дзень* (XIII–XV wiek);
- zlanie się dawnych *i* i *y* w jedną samogłoskę *y*, por. ukr. *мило* [mýlo], *дим*, *риба*, *милий* [mýlyj], *липа*, *носити*, ros. *мыло* [mýl'ʃ], *дым*, *рыба*, ale *милый* [m'ílyj], *липа*, *носитъ*, brus. *мыла* [mýl'ʃ], *дым*, *рыба*, ale *мілы* [m'íly], *ліпа*, *насіць* (przed XV wiekiem); zmiana ta nie objęła nagłosu, stąd *Іван*, *іти*, *і* (spójnik) itp.;
- zachowanie *c'*, por. ukr. *хлопець*, *місяць*, *пшениця*, *праця*, *вівця*, *цілий*, ale ros. *месяц*, *пшеница*, *овца*, *целый*, brus. *хлапец*, *месяц*, *пшаніца*, *праца*, *целы*;
- zachowanie dźwięczności spółgłosek w wygłosie i w śródgłosie przed bezdźwięczną, por. ukr. *віз* [v'iz], *ніж*, *біб*, *ліжко*, *рідко* [r'ídko], ros. *воз* [vos], *редко* [r'étkʃ], brus. *воз* [vos], *рэдка* [rétkʃ].

Cechy morfologiczne:

- rzeczowniki r. nijakiego na -'a, por. ukr. *весілля*, *життя*, *зілля*, *насіння*, ale ros. *веселье*, *жительство*, *зелье*, brus. *вяселле*, *жыццё*, *зелле*, *насенне*;
- zachowanie dawnej odmiany rzeczowników r. nijakiego typu *ягня* – *ягняти*, *теля* – *теляти*, *левеня* – *левеняти*, *мавпеня* – *мавпеняти*, *каченя* – *каченяти* (nazwy młodych zwierząt, ale też przedmiotów, np. *горня* – *горняти*), ros. tylko *дитя* – *дитяти*, poza tym *ягнёнок*, *телёнок*, *утёнок*, brus. *ягня* (też *ягнѣ*), *дзіця*, *дзіцяня* – *дзіцяці*, *дзіцяняці*, *цяля* (też *цялѣ*) – *цяляці*, *дзяўча* (też *дзяўчо*) – *дзяўчаці*;
- fleksja -*ові/-еві* w C. i Msc. I. poj. rzeczowników r. męskiego, por. ukr. *при батькові*, *на козакові*, *у словникові* (-y), *в гаєві* (-y);
- powstanie ściągniętych form przymiotnika r. żeńskiego i nijakiego w M. i B. I. poj. oraz w I. mn., por. ukr. *новий*, ale *нова*, *нове*, *нові*, *синій*, ale *синя*, *синє*, *сині*, ros. *новый*, *новая*, *новое*, *новые*, *синий*, *синяя*, *синее*, *синие*, brus. *новы*, *новая*, *новае*, *новыя*, *сіні*, *сіняя*, *сіняе*, *сінія*;
- końcówka -*мо* w I. os. I. mn. cz. teraźniejszego, por. ukr. *беремо*, *говоримо*, *кажемо*, *носимо*, *летимо*, ale ros. *берем*, *говорим*, *носим*, *летим*, brus. *бярэм*, *кажам*, *носім*, *ляцім*;
- osobliwy syntetyczny cz. przyszły, który powstał z dawnego analitycznego futurum z wykorzystaniem czasownika posiłkowego *яти* (*иму*, *имеши*), por. ukr. *читатиму*, *читатимеш*, *читатиме*, *читатимемо*, *читатимете*, *читатимуть*;
- skrócenie końcówki 2. os. I. mn. trybu rozkazującego: -*те* > -*ть*, por. ukr. *несіть*, *робіть*, *поможіть*, *скажіть*, ale *сядьте*, *ляжте*, *гляньте* (akcent pada na rdzeń czasownika);

- zachowanie form bezokolicznika na *-tu* niezależnie od akcentu, por. ukr. *нести, плести, пливти, помогти, стерегти*, ale też *носити, читати, їсти, сісти, бути*, ros. *нести, вести, плести* (z akcentem na końcową samogłoskę), ale *читать, любить, есть, сесть, быть, помочь, стеречь*, brus. *несці, весці, плесці, есці, сесці, магчы, сцерагчы, легчы, бегчы*, ale *чытаць, любіць, быць*; skrócony wariant sufiksu (*-ть*) używany jest w ukraińskim języku mówionym (*розмовне мовлення*).

Bibliografia

- Dalewska-Greń, Hanna, 2002: *Języki słowiańskie*, Warszawa.
- Kuraszkiewicz, Władysław, 1963: *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych*, Warszawa.
- Łesiów, Michał, 1994: *Język ukraiński i jego odmiany*, w: tenże, *Ukraina wczoraj i dziś*, Lublin, s. 22–34.
- Rieger, Janusz, 1998: *Z dziejów języka rosyjskiego*, wyd. 2, Warszawa.
- Serczyk, Władysław A., 1990: *Historia Ukrainy*, wyd. 2, Wrocław.
- Sławski, Franciszek, 1988: *Języki słowiańskie*, w: *Języki indoeuropejskie*, cz. II, Warszawa, s. 907–1005.
- Witkowski, Wiesław, 1968: *Język ukraiński*, Kraków.
- Witkowski, Wiesław, 1969: *Język utworów Joannicjusza Galatowskiego na tle języka ukraińskiego XVII wieku*, „Zeszyty Naukowe UJ” CCXI, Prace Językoznawcze, z. 25, Kraków.
- Ермоленко, Світлана 1999: (red.) *Українська мова*, seria: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, Opole.
- Русанівський, Віталій, Тараненко, Олександр, 2000: (red.) *Українська мова. Енциклопедія*, Київ.
- Мозер, Михаэль, 2002: *Что такое „простая мова“?*, „Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae” ILVII 3–4, s. 221–260.
- Русанівський, Віталій, 2001: *Історія української літературної мови*, Київ.
- Шевельов, Юрій, 2002: *Історична фонологія української мови*, Харків.